

Steun na scheiding: een kwestie van persoonlijkheid?

Lissy Terhell*, Marjolein Broese van Groenou* en Theo van Tilburg**

Scheiden is een ingrijpende gebeurtenis met een grote impact op het aantal persoonlijke relaties. Dit artikel richt zich op het verklaren van verschillen in aantal steunrelaties vanuit scheiding c.q. hertrouw, sekse, en persoonlijkheid. In 1998 zijn in het kader van de survey 'Scheiden in Nederland' 2346 gehuwde en (ooit) gescheiden mannen en vrouwen ondervraagd. Multivariate analyses laten zien dat alleen staan na een scheiding, afzonderlijk en in combinatie met sekse en persoonlijkheid, van belang is voor het aantal steunrelaties. Verschillen tussen hertrouwd en gehuwd werden niet

gevonden. PERSOONLIJKHEID levert een kleine unieke bijdrage aan de verklaring van verschillen in steunrelaties. Extraversie draagt bij, voor zowel gescheidenen als gehuwden en hertrouwd, aan een groter aantal emotionele en instrumentele steunrelaties. Emotionele stabiliteit draagt voor een ieder bij aan een kleiner aantal emotionele steunrelaties. Alleen voor alleenstaande gescheidenen draagt emotionele stabiliteit bij aan een groter aantal instrumentele steunrelaties. Steun blijkt deels een kwestie van persoonlijkheid, ook na scheiding.

Inleiding

In Nederland is sinds de jaren zestig het percentage huwelijken dat op een scheiding uitloopt sterk toegenomen. In de periode 1960-1985 steeg het aantal echtscheidingen van zesduizend tot 34 duizend per jaar (Tas, 1989). Sindsdien heeft het aantal zich min of meer gestabiliseerd (CBS, 1990, 1995, 1999a). Recente prognoses wijzen uit dat een op de vier nu gesloten huwelijken op een echtscheiding zal uitlopen (De Jong, 1999). Om de onzekerheid en spanningen die gepaard gaan met een echtscheiding het hoofd te kunnen bieden, wordt doorgaans een beroep gedaan op persoonlijke relaties. De aanwezigheid van netwerkrelaties en de steun die hierin wordt uitgewisseld, zijn daarmee van belang voor het adequaat omgaan met de psychosociale gevolgen van

een scheiding (Gerstel, Riessman & Rosenfield, 1985; Smerglia, Miller & Kort-Butler, 1999; Van Tilburg, 1989).

STEUNRELATIES IN HET PERSOONLIJKE NETWERK NA EEN SCHEIDING

Uit internationaal onderzoek naar sociale steunnetwerken van gescheiden mannen en vrouwen blijkt dat meer dan drie kwart van de gescheidenen steun zoekt bij netwerkleden in de vaak moeilijke periode direct na de scheiding (Chiriboga, Coho, Stein & Roberts, 1979; Nelson, 1995). In diezelfde periode neemt het aantal ondersteuners in het netwerk drastisch af. Uit longitudinale studies blijkt dat het persoonlijk netwerk met ruim 40 procent inkrimpt in de periode van twee jaar na de scheiding (Broese van Groenou, 1991; Rands, 1988). Binnen contacten die behouden blijven (m.n. familieleden, vrienden en kennissen) neemt in de periode na de scheiding de uitwisseling van steun toe (Miller, Smerglia, Gaudet & Kitson, 1998; Spanier & Thompson, 1984).

* Vrije Universiteit, Faculteit der Geneeskunde, L.A.S.A., Van der Boerhorststraat 7, 1081 BT Amsterdam.

** Vrije Universiteit, Faculteit der Sociale en Culturele Wetenschappen, Afdeling Sociologie en Sociale Gerontologie, De Boelelaan 1081c, 1081 HV Amsterdam.

Gescheiden vrouwen beschikken over meer ondersteuners dan gehuwde vrouwen (Nelson, 1995; Tietjen, 1985).

Inmiddels is ook bekend dat mannen en vrouwen verschillen in de steun die ze ontvangen na echtscheiding (Gerstel, 1988; Gerstel e.a., 1985; McKenry & Price, 1991; Milardo, 1987). In relaties van vrouwen wordt meer emotionele en minder instrumentele steun uitgewisseld, terwijl voor de relaties van mannen het tegenovergestelde opgaat (Antonucci, 1990). Mannen laten het onderhouden van sociale relaties vaak over aan hun partner (Fisher, Sollie, Sorell & Green, 1989), hetgeen vooral duidelijk wordt als zij alleen komen te staan. Uit onderzoek is bekend dat alleenstaande gescheiden mannen kleinere persoonlijke netwerken hebben dan alleenstaande gescheiden vrouwen (Dykstra & Liefbroer, 1998).

STEUNRELATIES IN HET PERSOONLIJKE NETWERK NA HERTROUW

Een nieuwe partnerrelatie is mogelijk een effectieve manier om de negatieve sociale consequenties van een scheiding te herstellen. Een nieuwe partnerrelatie geeft immers toegang tot een nieuwe kring van sociale relaties. Maar misschien nog wel belangrijker is dat de (nieuwe) partner doorgaans functioneert als een belangrijke bron van emotionele en instrumentele steun (Dykstra, 1993). Hierdoor is de hertrouwde mogelijk minder afhankelijk van netwerkleiden voor het krijgen van steun dan de alleenstaande gescheidene. In Nederland gaat uiteindelijk 75 procent van de mannen een nieuwe, duurzame partnerrelatie aan (60% hertrouwt); voor vrouwen is dit percentage bijna 50 procent (40% hertrouwt) (CBS, 1999b; Liefbroer & Dykstra, 2000). Uit voorgaand onderzoek (Renne, 1971; White, 1979) bleek dat hertrouwd (m.n. vrouwen) minder sociaal actief waren dan personen in hun eerste huwelijk. In hoeverre hertrouw het steunnetwerk van gescheiden mannen en vrouwen reorganiseert, is tot nu toe zelden onderzocht.

PERSOONLIJKHEIDSKENMERKEN EN STEUNRELATIES

In de verklaringen van verschillen in steunrelaties, in het algemeen en na echtscheiding in het bijzonder, is tot op heden vooral aandacht besteed aan restricties in de sociale context, zoals werken buitenshuis en het zorgen voor thuiswonende kinderen (Van der Poel, 1993; Terhell, Broese van Groenou & Van Tilburg, 2001), en aan restricties in persoonlijke hulpbronnen zoals financiën

en gezondheid (Gerstel, 1988; Milardo, 1986). Dergelijke sociale en persoonlijke condities geven vooral de mogelijkheden aan om relaties te onderhouden. Of men binnen die gegeven mogelijkheden daadwerkelijk energie zal besteden aan het aangaan en onderhouden van sociale relaties, hangt meer af van individuele wensen en behoeften in deze. In het algemeen, maar zeker ook na een echtscheiding, verschillen mensen in wat ze van hun familieleden en vrienden aan steun verwachten; sommigen hechten aan gesprekken over allerlei persoonlijke problemen, terwijl anderen hun relaties vooral inzetten om sociale activiteiten mee te ondernemen (bijv. sporten, uitgaan). De wijze van omgaan met de scheiding en het betrekken van persoonlijke relaties daarbij, lijken daarmee gerelateerd aan aspecten van de persoonlijkheid. Het aangaan en onderhouden van persoonlijke relaties veronderstelt een bepaalde mate van extravertheid, een zich kunnen openstellen voor anderen, evenals een bepaalde mate van emotionele stabiliteit, het kunnen omgaan met persoonlijke problemen. Zo vonden Lang, Staudinger en Carstensen (1998) dat ouderen met een extraverte en emotioneel stabiele persoonlijkheid een relatief groot sociaal netwerk hadden. Lang e.a. (1998) vonden geen empirische evidentie voor een verband tussen extravertie en emotionele stabiliteit enerzijds en het verkrijgen van emotionele steun anderzijds. Echter, het is voorstelbaar dat emotionele labiliteit een bepaalde mate van persoonlijke problemen aangeeft die de behoefte aan steun uit relaties vergroot. Onderzoek naar de rol van neuroticisme (vergelijkbaar met emotionele labiliteit) in dagelijkse interpersoonlijke probleemsituaties en coping, wijst uit dat een hoge mate van neuroticisme gepaard gaat met een frequenter zoeken naar sociale steun (Bolger & Zuckerman, 1995). Het ervaren van ongewenste spanningen in interpersoonlijke relaties met onder andere familieleden en vrienden bleek vaker voor te komen bij meer neurotische persoonlijkheden (Bolger & Schilling, 1991; David, Green, Martin & Suls, 1997; Gunthert, Cohen & Armeli, 1999). Mogelijk reageren mensen in de omgeving negatief op het chronisch negatieve affect van neurotische persoonlijkheden, hetgeen resulteert in een kleiner aantal sociale contacten. Echter, doordat (inter)persoonlijke problemen frequenter voorkomen, zal mogelijk de behoefte aan steun en daarmee het aandeel steunrelaties in het persoonlijke netwerk groter kunnen zijn bij meer labiele personen.

In dit artikel beogen wij een beschrijving te geven van de omvang van het steunnetwerk van gehuwde, gescheiden en hertrouwde mannen en vrouwen in Nederland, en na te gaan in hoeverre verschillen in het aantal steunrelaties

gerelateerd zijn aan verschillen in persoonlijkheid. Daarbij maken we gebruik van de gegevens van gehuwden en hertrouwde en alleenstaande gescheidenen, verzameld in 1998 ten behoeve van het onderzoeksprogramma 'Scheiden in Nederland' (SIN '98; Kalmijn, De Graaf & Uunk, 2000). In de SIN-survey zijn op beperkte schaal gegevens verzameld over steunrelaties in het persoonlijke netwerk. Met behulp van deze cross-sectionele gegevens worden twee onderzoeksvragen beantwoord.

- a In hoeverre verschillen gehuwde, gescheiden en hertrouwde mannen en vrouwen in de aanwezigheid van steunrelaties?
- b In hoeverre kunnen verschillen in aanwezigheid van steunrelaties verklaard worden vanuit (een samenspel van) scheiding c.q. hertrouw, sekse en verschillen in persoonlijkheid?

Steunrelaties worden onderscheiden in emotionele en instrumentele steunrelaties. Dit onderscheid wordt gemaakt omdat na een echtscheiding de behoefte aan beide vormen van steun groot kan zijn. Emotionele steun helpt bij het verwerken van het verlies van de partner, de problemen die men tegenkomt in het leven als alleenstaande of bij het aangaan van een relatie met een nieuwe partner. Instrumentele steun is vooral nodig als men er als gescheidene alleen voor staat en praktische hulp kan gebruiken in en rond het huis. Bekend is dat een partnerrelatie vaak beide vormen van steun in zich verenigt (Dykstra, 1993). Alleenstaande gescheidenen zullen voor deze vormen van steun op andere netwerkleden moeten terugvallen en dan is het aannemelijk dat de steun van meerdere, verschillende personen verkregen wordt. De verwachting is dan ook dat alleenstaande gescheidenen over meer emotionele en instrumentele steunrelaties zullen beschikken dan de gehuwden en hertrouwd, die voor deze vormen van steun bij hun partner terecht kunnen.

Voorts wordt verwacht dat sekse apart maar ook in combinatie met burgerlijke staat van invloed is op het aantal steunrelaties. De verwachting is dat alleenstaande gescheiden mannen de minste steunrelaties hebben, gevolgd door hertrouwde en getrouwde mannen, hertrouwde en getrouwde vrouwen, en dat alleenstaande gescheiden vrouwen de meeste steunrelaties hebben. Naar verwachting zijn de verschillen sterker voor emotionele steun dan voor instrumentele steun, omdat vrouwen over het algemeen meer gericht zijn op het mobiliseren van emotionele dan instrumentele steun (Antonucci, 1990).

Onderhavig onderzoek zal twee aspecten van de per-

soonlijkheid in verband brengen met steun verkregen na echtscheiding: *a* extravertie (als indicator van de geneigdheid zich open te stellen voor anderen), en *b* emotionele labiliteit (als indicator van de behoefte aan steun bij het omgaan met problemen die men ervaart). We verwachten dat personen met een extraverte persoonlijkheid beter in staat zijn zowel emotionele als instrumentele steunrelaties te mobiliseren. Emotioneel labiele personen worden verondersteld meer te worstelen met persoonlijke problemen en zullen derhalve meer emotionele steunrelaties hebben dan emotioneel stabiele personen. Omdat het hierbij vooral om emotionele problemen zal gaan, zal emotionele labiliteit in mindere mate van invloed zijn op het aantal instrumentele steunrelaties. Er zijn onvoldoende aanwijzingen om verschillen in persoonlijkheid te veronderstellen tussen mannen en vrouwen. Het onderzoek zal daarom explorerend nagaan of de verklaring van verschillen in aanwezigheid van emotionele en instrumentele steunrelaties voor mannen anders is dan voor vrouwen, door het onderzoeken van zowel hoofd- als interactie-effecten van sekse, burgerlijke staat en persoonlijkheidskenmerken.

Methoden

ONDERZOEKSGROEP

De gegevens over gehuwden en (ooit) gescheidenen zijn afkomstig uit het onderzoek 'Scheiden in Nederland' (Kalmijn e.a., 2000). Het SIN behelst een grootschalige survey, uitgevoerd in 1998 onder 2346 personen. Stratificatie vond plaats naar:

- a mensen in hun eerste huwelijk;
- b mensen die niet meer dan eenmaal gescheiden zijn en niet hertrouwd zijn;
- c mensen die na een scheiding van het eerste huwelijk hertrouwd zijn.

De gescheidenen zijn oversampled. In totaal zijn negentien gemeenten aangezocht een steekproef te trekken uit hun bevolkingsregister. De gemeenten waren uitgekozen op grond van regio (oosten, westen en zuiden van Nederland) en urbanisatiegraad. Van alle bereikte respondenten (79%) verleende 58 procent medewerking aan het onderzoek. De uiteindelijke respons ($79\% \times 58\% = 46\%$) verschilde niet significant voor de drie groepen (Kalmijn e.a., 2000). De deelnemende respondenten werden thuis geïnterviewd door getrainde interviewers. Het gestructureerde interview duurde gemiddeld anderhalf uur en bevatte vragen naar (o.a.) de huidige leefsituatie, beroepsloopbaan, kenmerken van de

partner (huidige partner en/of ex-partner), de relatie met de partner (en/of ex-partner) ten tijde van het huwelijk, afwikkeling van de scheiding, de relatie met kinderen, het persoonlijk netwerk, en persoonlijkheidskenmerken.

Van de 2346 ondervraagden waren er 551 gehuwd en 1795 ooit gescheiden. Van de gescheidenen waren er 927 hertrouwd (of met een partner samenwonend) en 868 alleenstaand. De analyses in dit artikel hebben betrekking op 990 mannen en 1356 vrouwen. In de totale groep is de gemiddelde leeftijd 49,0 jaar ($SD = 10,5$, range is 28 tot 85 jaar). Het huwelijk vond plaats tussen 1943 en 1997; voor personen die (ooit) zijn gescheiden (alleenstaanden en hertrouwd) vond de scheiding gemiddeld 13,0 jaar ($SD = 8,5$, range = 0-49, $n = 1793$) geleden plaats.

MEETINSTRUMENTEN

Steunnetwerk

Het steunnetwerk is geïdentificeerd aan de hand van twee vragen. Met de eerste vraag werden emotionele ondersteuners geïdentificeerd: 'Met wie besprak u in het afgelopen jaar uw persoonlijke problemen?' De tweede vraag was naar instrumentele ondersteuners: 'Wie heeft u in het afgelopen jaar geholpen met praktische problemen, zoals schoonmaken, eten verzorgen, klusjes in en rond het huis, het verzorgen van planten, opvang van kinderen en dergelijke?' Het ging hierbij om niet-betaalde hulp. Bij elke vraag kon men maximaal vijf personen (met voornaam of initialen) noemen van ten minste achttien jaar oud. De partner mocht niet worden genoemd, omdat dit een systematisch verschil tussen alleenstaanden en degenen met partner zou geven. Het gemiddelde aantal emotionele en instrumentele steungevers was respectievelijk 1,7 ($SD = 1,5$, range = 0-5) en 1,0 ($SD = 1,2$, range = 0-5). Omdat een persoon als emotionele en als instrumentele steungever genoemd kon worden, is het totale aantal ondersteuners gemiddeld minder dan 2,7, namelijk 2,4 ($SD = 2,0$, range = 0-10). Circa 19 procent ($n = 443$) van de respondenten noemde in het geheel geen netwerkleden bij de twee vragen. Deze respondenten verschillen significant op een aantal kenmerken van degenen die wel netwerkleden hebben genoemd. De 'netwerklozen' betreffen vaker mannen, personen met een samenwoningrelatie, een lager opleidingsniveau, een hogere leeftijd, personen die ooit gescheiden zijn en bij wie de scheiding langer geleden plaatsvond.

Burgerlijke staat

Voor alle (ooit) gescheidenen is nagegaan of zij opnieuw een huwelijksrelatie dan wel een samenwoningrelatie van drie jaar of langer zijn aangegaan na hun scheiding. Ooit gescheiden respondenten die ten tijde van het interview samenwoonden met een (huwelijks)partner worden beschouwd als 'hertrouwd', en ooit gescheidenen die alleenstaand waren als 'gescheidenen'. Respondenten in hun eerste huwelijk worden gerekend tot de 'gehuwd'. Naast de nominale variabele voor burgerlijke staat (1 = in eerste huwelijk, 2 = eerder gescheiden, nu alleenstaand, 3 = ooit gescheiden, nu hertrouwd/samenwonend) zijn drie dummy-variabelen geconstrueerd: 'huwelijk' (1 = in eerste huwelijk), 'scheiding' (1 = eerder gescheiden, nu alleenstaand), 'hertrouw' (1 = ooit gescheiden, nu hertrouwd).

Persoonlijkheid

Twee van de 'Big Five'-aspecten van persoonlijkheid zijn onderzocht (Goldberg, 1981; Gerris, 1998): extraversie en emotionele stabiliteit. Extraversie en emotionele stabiliteit zijn elk gemeten aan de hand van zes eigenschappen waarvoor de respondent op een zevenpuntsschaal kon aangeven in hoeverre de eigenschap van toepassing was. Voor extraversie zijn onderzocht de eigenschappen:

- 'terughoudend'
- 'stil'
- 'gesloten'
- 'spraakzaam'
- 'schuchter'
- 'teruggetrokken'.

Voor emotionele stabiliteit waren dat de eigenschappen:

- 'prikkelbaar'
- 'zenuwachtig'
- 'snel geraakt'
- 'ongerust'
- 'angstig'
- 'nervuus'.

Na hercodering en sommatie geeft een hogere score een meer extraverte dan wel stabiele persoonlijkheid weer; het bereik van de schalen is 6 tot 42. Cronbachs alfa is 0,80 voor beide schalen. De gemiddelde score voor extraversie is 29,8 ($SD = 6,2$) en voor emotionele stabiliteit 29,5 ($SD = 6,3$).

Achtergrondkenmerken

Leeftijd (in jaren), het hoogste behaalde opleidingsniveau (varieert van 1 = lager onderwijs of minder tot 7 =

wetenschappelijk onderwijs) en het hebben van kinderen (niet/wel) zijn controlevariabelen in onderhavig onderzoek. Daarnaast wordt rekening gehouden met het aantal jaren waarin netwerkontwikkeling heeft kunnen plaatsvinden. Naarmate bijvoorbeeld de scheiding langer geleden is, is meer tijd verstreken waarin netwerkraties kunnen zijn verbroken of aangegaan. Bij de gescheidenen betrof de tijd verstreken sinds de laatste transitie het verschil tussen de datum waarop zij apart gingen wonen en de interviewdatum. Bij de getrouwden en hertrouwdeden was dat het verschil tussen de datum waarop men ging samenwonen met de (nieuwe) partner en de interviewdatum.

PROCEDURE

Met behulp van acht 2×3 (sekses \times burgerlijke staat) ANOVA's (volgens regressiemethode) werden verschillen in aantal emotionele en instrumentele steunrelaties, persoonlijkheidskenmerken en achtergrondkenmerken tussen gehuwde, gescheiden en hertrouwde mannen en vrouwen onderzocht. Wanneer het hoofdeffect van burgerlijke staat op netwerk- en/of persoonlijkheidskenmerken significant bleek, werd aanvullend een Duncan-test (waarbij rekening wordt gehouden met kanskapitalisatie) uitgevoerd om de verschillen tussen gehuwden, gescheidenen en hertrouwdeden paarsgewijs te toetsen. Interessant was te bezien of er naast hoofdeffecten van sekse en burgerlijke staat een significant interactie-effect bestond. In geval van een dergelijk interactie-effect, werd de paarsgewijze toets van verschillen tussen gehuwden, gescheidenen en hertrouwdeden, voor mannen en vrouwen afzonderlijk uitgevoerd.

De impact van scheiding c.q. hertrouw, sekse en persoonlijkheid op het aantal steunrelaties werd onderzocht middels stapsgewijze lineaire regressieanalyses van het aantal emotionele en instrumentele ondersteuners. In de eerste stap werden dummy's voor scheiding en hertrouw opgenomen met de gehuwde status als referentiecategorie. In de tweede stap werden de achtergrondkenmerken in de analyse opgenomen: sekse, leeftijd, opleidingsniveau, het hebben van kinderen en duur sinds de laatste transitie. De derde stap behelsde de toevoeging van de twee persoonlijkheidskenmerken. In de vierde stap werden de interacties tussen de scheiding- en hertrouwdummy's enerzijds en sekse, persoonlijkheidskenmerken en duur sinds transitie anderzijds opgenomen. In de vijfde en laatste stap werden nog een viertal drieweginteracties opgenomen tussen scheiding c.q. hertrouw, sekse en beide persoonlijkheidskenmerken. De variabelen waaruit de interactietermen in de vierde en vijfde

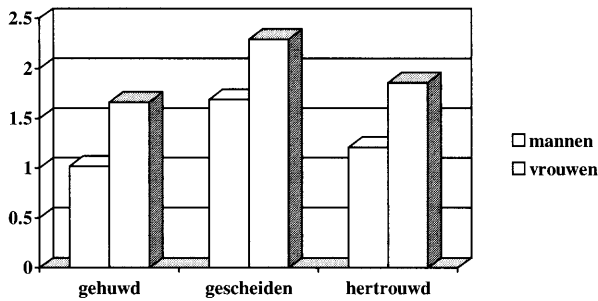
stap van de regressieanalyse zijn opgebouwd, werden in gecentreerde vorm opgenomen in de regressievergelijking. Hiermee werd voorkomen dat de assumptie van onafhankelijkheid van 'errors' van onafhankelijke variabelen binnen het regressiemodel werd geschonden. Vanwege de relatief grote range van leeftijd alsmede duur van de scheiding is onderzocht of sprake is van extreme gevallen. Voor zowel leeftijd als scheidingsduur zijn extreme waarden gevonden. De resultaten van analyses veranderden niet wezenlijk wanneer deze waarden buiten beschouwing werden gelaten. Cruciaal was te bezien in welke mate de bijdrage van scheiding en hertrouw aan de verklaring van het aantal steunrelaties afnam met elke uitbreiding van het model. Daartoe worden voor elke stap de bèta-coëfficiënten van scheiding en hertrouw weergegeven. Voor elke stap wordt de toename in de proportie verklaarde variantie gegeven om na te gaan of sprake is van een verbetering in de verklaring van de differentiatie in het aantal steunrelaties. Voor de laatste stap worden bèta-coëfficiënten van alle in het model opgenomen variabelen getoond om na te gaan welke van de onderzochte factoren het meest bijdraagt aan de verklaring van verschillen in het aantal steunrelaties.

RESULTATEN

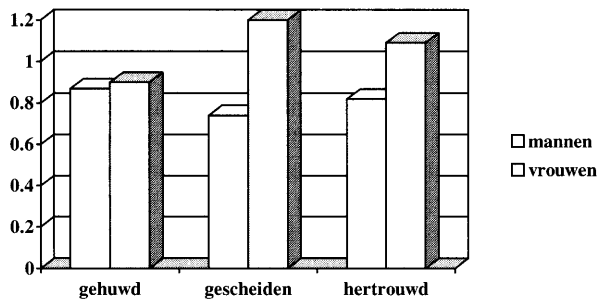
Verschillen tussen gehuwde, gescheiden en hertrouwde mannen en vrouwen

Het gemiddeld aantal emotionele steunrelaties voor gehuwde, gescheiden en hertrouwde mannen en vrouwen is weergegeven in figuur 1. Er is een groot verschil naar sekse ($F(1,2344) = 111,7, p < 0,01$). Vrouwen hebben in alle groepen meer emotionele steunrelaties dan mannen. Er zijn ook verschillen naar burgerlijke staat ($F(2,2342) = 39,6, p < 0,01$). Alleenstaande gescheidenen hebben de meeste emotionele steunrelaties, gevolgd door de hertrouwdeden en de gehuwden. Van de drie paarsgewijze vergelijkingen is het verschil in aantal emotionele steunrelaties tussen gehuwden/gescheidenen en hertrouwdeden/gescheidenen maar ook tussen gehuwden/hertrouwdeden significant ($p < 0,05$). Er is geen interactie tussen sekse en burgerlijke staat ($F(2,2340) = 0,1, p > 0,05$).

Wat betreft het aantal instrumentele steunrelaties is er geen verschil naar burgerlijke staat (zie figuur 2; $F(2,2342) = 1,6, p > 0,05$). Er is een hoofdeffect van sekse ($F(1,2344) = 29,1, p < 0,01$) en een significante interactie tussen sekse en burgerlijke staat ($F(2,2340) = 4,9, p < 0,01$). Vrouwen hebben meer instrumentele steunrelaties dan mannen maar dit betreft vooral de alleenstaande gescheidenen en in iets mindere mate de her-

Figuur 1. Aantal emotionele steunrelaties (gemiddelden).

Figuur 2. Aantal instrumentele steunrelaties (gemiddelden).

trouwd; er is geen sekseverschil onder de gehuwden. Paarsgewijze toetsing voor mannen en vrouwen afzonderlijk laat zien dat gehuwde, gescheiden en hertrouwd mannen niet verschillen in aantal instrumentele steungevers. Voor vrouwen geldt dat alleenstaande gescheidenen meer instrumentele steunrelaties hebben

dan gehuwden ($p < 0,05$).

In tabel 1 presenteren we de gemiddelden voor gehuwde, gescheiden en hertrouwd mannen en vrouwen op achtergrondkenmerken en persoonlijkheid. Mannen zijn gemiddeld genomen hoger opgeleid en ouder dan de vrouwen. De gescheidenen zijn ouder dan de hertrouwd en gehuwden, en de gehuwden zijn het laagst opgeleid. Het overgrote deel van de respondenten heeft kinderen, maar de gescheiden en hertrouwd mannen het minst vaak. De gemiddelde tijd sinds de laatste transitie is, niet verwonderlijk, het langst voor de gehuwden: circa 23 jaar. Voor zowel gescheidenen als hertrouwd is de laatste transitie tussen de tien en elf jaar geleden. Wat betreft persoonlijkheid vinden we een hoofdeffect van sekse. Voor alledrie de categorieën van burgerlijke staat geldt dat vrouwen extravert en emotioneel minder stabiel zijn dan mannen. Het hoofdeffect van burgerlijke staat is eveneens significant. Hertrouwd zijn over het algemeen het meest extravert en alleenstaande gescheidenen het meest emotioneel stabiel. Paarsgewijze vergelijking laat zien dat hertrouwd extravert zijn dan gescheidenen ($p < 0,05$) terwijl gehuwden en gescheidenen maar ook gehuwden en hertrouwd niet verschillen in extravertie. Van de drie paarsgewijze vergelijkingen voor emotionele stabiliteit is geen van de verschillen tussen gehuwden/gescheidenen, hertrouwd/gescheiden en gehuwden/hertrouwd significant. Er is geen interactie-effect van sekse en burgerlijke staat op persoonlijkheid.

Tabel 1. ANOVA-gemiddelden, standaarddeviaties en F-waarden van achtergrond- en persoonlijkheidskenmerken voor gehuwde, gescheiden, en hertrouwd mannen en vrouwen.

	Gemiddelden (SD)							F-burgerlijke staat	F-sekse	F-burgerlijke staat*sekse
	Gehuwden		Gescheidenen		Hertrouwd		Totaal			
	Man (n = 268)	Vrouwen (n = 283)	Mannen (n = 284)	Vrouwen (n = 584)	Mannen (n = 438)	Vrouwen (n = 489)	(n = 2346)			
Leeftijd (25-85)	49,3 (11,1)	47,5 (11,6)	51,4 (11,1)	50,5 (10,4)	49,1 (9,7)	46,3 (9,2)	49,0 (10,5)	25,5***	19,4** *	1,9
Opleiding (1-7)	4,0 (1,8)	3,8 (1,7)	4,3 (2,0)	3,9 (1,8)	4,6 (1,9)	4,0 (1,7)	4,1 (1,8)	6,8**	28,9** *	2,2
Heeft kinderen	90% (30%)	90% (29%)	80% (40%)	86% (35%)	80% (40%)	86% (34%)	85% (36%)	8,5***	11,0**	1,4
Tijd sinds laatste transitie (0-52)	23,2 (11,2)	23,6 (11,5)	10,1 (7,7)	11,9 (8,8)	10,8 (8,0)	10,3 (8,4)	13,8 (10,6)	408,2***	1,9	3,1*
Extraversie (9-42)	28,7 (6,6)	30,4 (6,1)	29,3 (6,3)	29,4 (6,4)	30,1 (6,7)	30,5 (6,2)	29,8 (6,4)	6,2**	4,9*	2,5
Emotionele stabiliteit (9-42)	30,50 (6,0)	27,7 (5,9)	31,2 (6,5)	28,8 (6,2)	30,9 (6,1)	28,4 (6,2)	29,5 (6,3)	3,4*	96,5***	0,1

* $p < 0,05$.
 ** $p < 0,01$.
 *** $p < 0,001$.

Verklaring van verschillen in emotionele steunrelaties

De resultaten van de modeltoetsingen middels stapsgewijze lineaire regressieanalyse van het aantal emotionele steunrelaties staan vermeld in tabel 2. De resultaten van de eerste stap geven aan dat gescheidenen ($\beta = 0,25$) en in mindere mate hertrouwen ($\beta = 0,07$) meer emotionele steunrelaties hebben dan gehuwden. Na opname van de achtergrondkenmerken in de tweede stap is de bijdrage van scheiding enigszins gereduceerd ($\beta = 0,18$) en de bijdrage van hertrouw statistisch niet meer van belang. De bijdrage van de beide persoonlijkheidskenmerken is gering doch significant (r neemt 1% toe) en heeft geen invloed op het gewicht van scheiding in de analyse. De interactie-effecten leveren in geen van de beide laatste stappen een significante verbetering van het model op. In totaal is de proportie verklaarde variantie niet hoog, circa 17 procent.

Het onderlinge gewicht van de factoren in de verklaring van het aantal emotionele steunrelaties is af te lezen in tabel 4, waarin de resultaten van de laatste stap van de regressieanalyse zijn opgenomen. Alleenstaande gescheidenen, vrouwen, hoger opgeleiden en jongeren hebben relatief veel kans op een groter aantal emotionele steunrelaties. Overeenkomstig de verwachting heb-

ben extraverte ondervraagden en ondervraagden met een lage emotionele stabiliteit meer steunrelaties. Voor gehuwden geldt nog dat een kortere huwelijksduur samen gaat met meer emotionele steunrelaties.

Verklaring van verschillen in instrumentele steunrelaties

Gescheidenen hebben meer instrumentele steunrelaties dan gehuwden ($\beta = 0,07$; zie tabel 3), en er zijn geen verschillen tussen hertrouwen en gehuwden. Opname van achtergrondkenmerken geeft een verbetering van het model en reduceert het effect van scheiding tot een niet-significante bijdrage. De beide persoonlijkheidsfactoren dragen in geringe mate bij aan de verklaring maar hebben geen invloed op de sterkte van het effect van scheiding. Anders dan bij emotionele steunrelaties leveren de tweeweginteractie-effecten hier wel een significante verbetering van het model op. De drieweginteractie-effecten voegen niets aan het model toe. De opgenomen kenmerken dragen slechts in geringe mate bij aan de verklaring van instrumentele steun: de totale proportie verklaarde variantie is slechts 6 procent. Hiervan komt 5 procent voor rekening van de achtergrondkenmerken.

Tabel 2. Regressie van 'aantal emotionele steunrelaties'.

Model	Totale $N = 2337$	ΔR^2	ΔF	df_1, df_2	Bèta scheiding	Bèta hertrouw
A	Burgerlijke staat	0,04	53,8 ***	2, 2334	0,25 ***	0,07 **
B	Achtergrondkenmerken	0,12	63,5 ***	5, 2329	0,18 ***	0,00
C	Persoonlijkheid	0,01	13,4 ***	2, 2327	0,18 ***	-0,01
D	Burgerlijke staat * sekse Burgerlijke staat * tijd sinds laatste transitie Persoonlijkheid * burgerlijke staat Persoonlijkheid * sekse	0,00	0,5	10, 2317	0,19 ***	0,02
E	Persoonlijkheid * burgerlijke staat * sekse	0,00	0,5	4, 2313	0,19 ***	0,03

* $p < 0,05$.

** $p < 0,01$.

*** $p < 0,001$.

Tabel 3. Regressie van 'aantal instrumentele steunrelaties'.

Model	Totale $N = 2337$	ΔR^2	ΔF	df_1, df_2	Bèta scheiding	Bèta hertrouw
A	Burgerlijke staat	0,00	3,3 *	2, 2334	0,07 *	0,04
B	Achtergrondkenmerken	0,05	23,0 ***	5, 2329	0,04	0,00
C	Persoonlijkheid	0,00	3,6 *	2, 2327	0,04	-0,00
D	Burgerlijke staat * sekse Burgerlijke staat * tijd sinds laatste transitie Persoonlijkheid * burgerlijke staat Persoonlijkheid * sekse	0,01	2,4 **	10, 2317	0,03	-0,01
E	Persoonlijkheid * burgerlijke staat * sekse	0,00	1,7	4, 2313	0,04	-0,01

* $p < 0,05$.

** $p < 0,01$.

*** $p < 0,001$.

Tabel 4. Gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten voor 'aantal emotionele en instrumentele steunrelaties'.

		Aantal emotionele steunrelaties	Aantal instrumentele steunrelaties	
A	Huwelijk (referentiecategorie)			
	Scheiding	0,19 ***	0,04	
	Hertrouw	0,03	-0,01	
B	Sekse (man=1/vrouw=2)	0,21 ***	0,10 ***	
	Leeftijd (25-85)	-0,08 **	-0,12 ***	
	Opleiding (1-7)	0,22 ***	0,11 ***	
	Het hebben van kinderen	-0,01	0,02	
C	Extraversie (9-42)	0,09 ***	0,06 **	
	Emotionele stabiliteit (9-42)	-0,10 ***	-0,03	
D	Scheiding * sekse	0,01	0,10 ***	
	Hertrouw * sekse	-0,01	0,05	
	Tijd sinds laatste transitie voor gehuwden (2-52)	-0,08 *	-0,04	
	Tijd sinds laatste transitie voor gescheidenen (0-44)	-0,04	0,02	
	Tijd sinds laatste transitie voor hertrouwen (0-47)	-0,01	0,02	
	Extraversie * scheiding	0,01	-0,02	
	Extraversie * hertrouw	0,01	0,00	
	Emotionele stabiliteit * scheiding	0,01	0,06 *	
	Emotionele stabiliteit * hertrouw	0,00	0,00	
	Extraversie * sekse	0,01	0,00	
	Emotionele stabiliteit * sekse	0,01	0,02	
	E	Extraversie * scheiding * sekse	-0,02	-0,01
		Extraversie * hertrouw * sekse	-0,02	-0,02
		Emotionele stabiliteit * scheiding * sekse	0,03	0,05
Emotionele stabiliteit * hertrouw * sekse		0,04	0,00	
R ² adj.		0,16	0,06	
F (2313, 23)		20,8	7,0	

* $p < 0,05$.** $p < 0,01$.*** $p < 0,001$.

De eindvergelijking is opgenomen in tabel 4. Hertrouw levert geen substantiële bijdrage aan de verklaring van verschillen in instrumentele steunrelaties, en scheiding is alleen in combinatie met (resp.) sekse en persoonlijkheid van belang. De alleenstaande gescheiden vrouwen hebben meer instrumentele steunrelaties dan de gehuwde vrouwen, terwijl de gehuwde mannen meer instrumentele steunrelaties hebben dan de alleenstaande gescheiden mannen (zie ook figuur 1). Jongeren en personen met een hogere opleiding hebben veel relaties van wie zij instrumentele hulp ontvangen. Verder draagt extravertie in positieve zin bij aan de verklaring van verschillen in het aantal instrumentele steunrelaties. Emotionele stabiliteit is alleen in interactie met scheiding van belang. We zagen bij de bivariate analyses dat alleenstaande gescheidenen emotioneel stabiel zijn dan gehuwden en hertrouwen, en deze combinatie draagt extra bij tot het verkrijgen van instrumentele steunrelaties.

Discussie en conclusie

Dit artikel heeft tot doel meer inzicht te geven in de omvang van steunnetwerken van gehuwde, gescheiden en

hertrouwe mannen en vrouwen. Uit de beschrijvende analyses blijkt, volgens de verwachting, dat alleenstaande gescheidenen over meer steunrelaties beschikken dan personen in hun eerste huwelijk en personen die hertrouwd zijn na scheiding. De resultaten suggereren dat voor degenen met partner er relatief weinig andere netwerkrelaties zijn dan de partner met 'wie men zijn/haar persoonlijke problemen bespreekt' en van 'wie men hulp krijgt bij praktische zaken'. Of andersom, dat vele alleenstaanden de afwezigheid van de partner compenseren met andere steunrelaties.

Of onze respondenten nu grote of kleine steunnetwerken hebben is niet goed te zeggen. Resultaten van verschillende netwerkstudies zijn vaak moeilijk onderling te vergelijken omdat de gehanteerde netwerk-identificatiemethode sterk bepalend is voor de omvang en samenstelling van het persoonlijk netwerk (Van Sonderen, 1991; Broese van Groenou & Van Tilburg, 1996). In ons geval ontbreekt onderzoek met een vergelijkbare identificatiemethode. Het meest dichtbij komt het onderzoek naar het kernnetwerk van respondenten in de Verenigde Staten (Marsden, 1987). In dat onderzoek kregen de respondenten slechts één vraag voorgelegd: 'Met wie bespreekt u belangrijke zaken?' Gemiddeld noemden de

respondenten drie personen in antwoord op deze vraag, hetgeen tweemaal zoveel is als het gemiddeld aantal emotionele steunrelaties in onze studie. In ons onderzoek mocht de partner echter niet worden genoemd. Ervan uitgaande dat het aantal emotionele steunrelaties van gehuwden en hertrouwen in werkelijkheid waarschijnlijk een persoon meer bevat, wordt het verschil tussen beide onderzoeken minder groot. Daarbij kan het kleine aantal geïdentificeerde relaties verklaard worden door de formulering van onze identificatievragen. Onze vraagstelling benadrukt mogelijk te veel het hebben van persoonlijke problemen en behoefte aan hulp. Deze hulpbehoefte wordt wellicht niet herkend door degenen met een partner. Deze verklaring wordt ondersteund door het feit dat circa drie kwart van de 443 respondenten die in het geheel geen ondersteuners noemden, gehuwd of hertrouwd zijn. Al met al zou het de (internationale) vergelijkbaarheid van netwerkstudies wel ten goede komen als er gestandaardiseerde protocollen voor het verzamelen van informatie over (steun)netwerken zouden worden ontwikkeld.

Tussen mannen en vrouwen bestaan duidelijke verschillen in aanwezigheid van steunrelaties. Vrouwen hebben meer emotionele en instrumentele ondersteuners dan mannen. Mogelijk zoeken vrouwen meer steun of praten vrouwen makkelijker over hun problemen met meer netwerkleden. In vergelijking met gehuwde en hertrouwe vrouwen hebben alleenstaande gescheiden vrouwen de meeste emotionele en instrumentele ondersteuners. Onderlinge vergelijking van de mannen geeft een ander beeld. Gescheiden alleenstaande mannen hebben het grootste aantal emotionele maar het kleinste aantal instrumentele ondersteuners. Na een scheiding krijgen vrouwen doorgaans de zorg voor de kinderen. Als zij geen nieuwe partner hebben, lijken gescheiden vrouwen, meer dan gescheiden mannen, baat te hebben bij het mobiliseren van netwerkrelaties die hulp bieden bij allerlei klussen in huis en de opvang van kinderen.

Uit de multivariate analyses blijkt dat scheiding (zonder te hertrouwen), na sekse en opleiding, de grootste impact heeft op het aantal emotionele ondersteuners. Bij het aantal instrumentele steunrelaties is de rol van het (alleenstaand) gescheiden zijn minder groot en meer complex omdat deze afhankelijk is van iemands persoonlijkheid en geslacht. Het is mogelijk dat het effect van het (alleenstaand) gescheiden zijn verdwijnt op de lange termijn en niet meer traceerbaar is in een cross-sectionele studie. Voor sommigen was de scheiding al geruime tijd geleden. Verschillen tussen hertrouwen en gehuwden werden niet gevonden, hetgeen grotendeels verklaard kan worden uit het feit dat de (nieuwe) partner

de belangrijkste bron is van emotionele en instrumentele steun. Dit suggereert dat de veranderingen in het steunnetwerk na een scheiding, en in het bijzonder het steun verkrijgen uit verschillende bronnen, tenietgedaan worden door hertrouw. Longitudinaal onderzoek is nodig om meer zicht te krijgen op de rol van scheiding en hertrouw inzake netwerkveranderingen na scheiding.

We hebben de verklaring van verschillen in het aantal steunrelaties tussen gehuwden, gescheidenen en hertrouwen gezocht in persoonlijkheidskenmerken waarvan bekend is dat ze gerelateerd zijn aan het onderhouden van persoonlijke relaties en het zoeken van sociale steun. De resultaten geven aan dat persoonlijkheid een kleine doch unieke bijdrage levert aan de verklaring van verschillen in steunrelaties. Extraversie blijkt, zoals verwacht, samen te hangen met een groter aantal emotionele en instrumentele ondersteuners. Daarmee lijkt dit kenmerk van de persoonlijkheid vooral aan te geven of men over de nodige vaardigheden beschikt om steunrelaties te mobiliseren. Gezien de operationalisatie van extraversie, lijken eigenschappen als 'terughoudend' en 'gesloten' nadelig voor het onderhouden van meer steunrelaties. Het is echter ook mogelijk dat extraversie een bepaalde voorkeur voor veel of weinig steunrelaties aangeeft. Voor sommigen, en wellicht zijn dat juist de introverte persoonlijkheden, is één steunrelatie al voldoende om zich goed te voelen. Onderzoek naar het effect van extraversie op de samenhang tussen steun en welbevinden zal hier meer uitkomst in kunnen bieden. Emotionele stabiliteit speelt vooral een rol bij het mobiliseren en onderhouden van emotionele steunrelaties, en niet zozeer bij het onderhouden van instrumentele steunrelaties. Minder emotioneel stabiele persoonlijkheden lijken meer dan meer emotioneel stabiele personen 'persoonlijke' (maar niet meer 'praktische') problemen te hebben of meer behoefte te hebben aan het bespreken van hun problemen met netwerkleden. Deze bevinding is in overeenstemming met de uitkomst van bestaand onderzoek, dat een hoge mate van neuroticisme gepaard gaat met een frequenter zoeken naar sociale steun (Bolger & Zuckerman, 1995).

Interessant is dat de vrouwen, ongeacht hun huwelijkse staat, minder emotioneel stabiel zijn dan de mannen in dit onderzoek. Ook wijzen de resultaten uit dat vrouwen meer emotionele steunrelaties hebben dan mannen. Ondanks deze sekseverschillen laten de multivariate analyses zien dat de samenhang tussen emotionele labiliteit en het krijgen van emotionele steun gelijkwaardig is voor mannen en vrouwen. Daarmee is het niet waarschijnlijk dat vrouwen meer emotionele steunrelaties onderhouden vanwege hun grotere emotionele labiliteit.

Tabel 4. Gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten voor 'aantal emotionele en instrumentele steunrelaties'.

		Aantal emotionele steunrelaties	Aantal instrumentele steunrelaties	
A	Huwelijk (referentiecategorie)			
	Scheiding	0,19 ***	0,04	
	Hertrouw	0,03	-0,01	
B	Sekse (man=1/vrouw=2)	0,21 ***	0,10 ***	
	Leeftijd (25-85)	-0,08 **	-0,12 ***	
	Opleiding (1-7)	0,22 ***	0,11 ***	
	Het hebben van kinderen	-0,01	0,02	
C	Extraversie (9-42)	0,09 ***	0,06 **	
	Emotionele stabiliteit (9-42)	-0,10 ***	-0,03	
D	Scheiding * sekse	0,01	0,10 ***	
	Hertrouw * sekse	-0,01	0,05	
	Tijd sinds laatste transitie voor gehuwden (2-52)	-0,08 *	-0,04	
	Tijd sinds laatste transitie voor gescheidenen (0-44)	-0,04	0,02	
	Tijd sinds laatste transitie voor hertrouwen (0-47)	-0,01	0,02	
	Extraversie * scheiding	0,01	-0,02	
	Extraversie * hertrouw	0,01	0,00	
	Emotionele stabiliteit * scheiding	0,01	0,06 *	
	Emotionele stabiliteit * hertrouw	0,00	0,00	
	Extraversie * sekse	0,01	0,00	
	Emotionele stabiliteit * sekse	0,01	0,02	
	E	Extraversie * scheiding * sekse	-0,02	-0,01
		Extraversie * hertrouw * sekse	-0,02	-0,02
		Emotionele stabiliteit * scheiding * sekse	0,03	0,05
Emotionele stabiliteit * hertrouw * sekse		0,04	0,00	
<i>R</i> ² adj.		0,16	0,06	
<i>F</i> (2313, 23)		20,8	7,0	

* $p < 0,05$.** $p < 0,01$.*** $p < 0,001$.

De eindvergelijking is opgenomen in tabel 4. Hertrouw levert geen substantiële bijdrage aan de verklaring van verschillen in instrumentele steunrelaties, en scheiding is alleen in combinatie met (resp.) sekse en persoonlijkheid van belang. De alleenstaande gescheiden vrouwen hebben meer instrumentele steunrelaties dan de gehuwde vrouwen, terwijl de gehuwde mannen meer instrumentele steunrelaties hebben dan de alleenstaande gescheiden mannen (zie ook figuur 1). Jongeren en personen met een hogere opleiding hebben veel relaties van wie zij instrumentele hulp ontvangen. Verder draagt extraversie in positieve zin bij aan de verklaring van verschillen in het aantal instrumentele steunrelaties. Emotionele stabiliteit is alleen in interactie met scheiding van belang. We zagen bij de bivariate analyses dat alleenstaande gescheidenen emotioneel stabiel zijn dan gehuwden en hertrouwen, en deze combinatie draagt extra bij tot het verkrijgen van instrumentele steunrelaties.

Discussie en conclusie

Dit artikel heeft tot doel meer inzicht te geven in de omvang van steunnetwerken van gehuwde, gescheiden en

hertrouwe mannen en vrouwen. Uit de beschrijvende analyses blijkt, volgens de verwachting, dat alleenstaande gescheidenen over meer steunrelaties beschikken dan personen in hun eerste huwelijk en personen die hertrouwd zijn na scheiding. De resultaten suggereren dat voor degenen met partner er relatief weinig andere netwerkrelaties zijn dan de partner met 'wie men zijn/haar persoonlijke problemen bespreekt' en van 'wie men hulp krijgt bij praktische zaken'. Of andersom, dat vele alleenstaanden de afwezigheid van de partner compenseren met andere steunrelaties.

Of onze respondenten nu grote of kleine steunnetwerken hebben is niet goed te zeggen. Resultaten van verschillende netwerkstudies zijn vaak moeilijk onderling te vergelijken omdat de gehanteerde netwerk-identificatiemethode sterk bepalend is voor de omvang en samenstelling van het persoonlijk netwerk (Van Sonderen, 1991; Broese van Groenou & Van Tilburg, 1996). In ons geval ontbreekt onderzoek met een vergelijkbare identificatiemethode. Het meest dichtbij komt het onderzoek naar het kernnetwerk van respondenten in de Verenigde Staten (Marsden, 1987). In dat onderzoek kregen de respondenten slechts één vraag voorgelegd: 'Met wie bespreekt u belangrijke zaken?' Gemiddeld noemden de

respondenten drie personen in antwoord op deze vraag, hetgeen tweemaal zoveel is als het gemiddeld aantal emotionele steunrelaties in onze studie. In ons onderzoek mocht de partner echter niet worden genoemd. Ervan uitgaande dat het aantal emotionele steunrelaties van gehuwden en hertrouwd in werkelijkheid waarschijnlijk een persoon meer bevat, wordt het verschil tussen beide onderzoeken minder groot. Daarbij kan het kleine aantal geïdentificeerde relaties verklaard worden door de formulering van onze identificatievragen. Onze vraagstelling benadrukt mogelijk te veel het hebben van persoonlijke problemen en behoefte aan hulp. Deze hulpbehoefte wordt wellicht niet herkend door degenen met een partner. Deze verklaring wordt ondersteund door het feit dat circa drie kwart van de 443 respondenten die in het geheel geen ondersteuners noemden, gehuwd of hertrouwd zijn. Al met al zou het de (internationale) vergelijkbaarheid van netwerkstudies wel ten goede komen als er gestandaardiseerde protocollen voor het verzamelen van informatie over (steun)netwerken zouden worden ontwikkeld.

Tussen mannen en vrouwen bestaan duidelijke verschillen in aanwezigheid van steunrelaties. Vrouwen hebben meer emotionele en instrumentele ondersteuners dan mannen. Mogelijk zoeken vrouwen meer steun of praten vrouwen makkelijker over hun problemen met meer netwerkleden. In vergelijking met gehuwde en hertrouwd vrouwen hebben alleenstaande gescheiden vrouwen de meeste emotionele en instrumentele ondersteuners. Onderlinge vergelijking van de mannen geeft een ander beeld. Gescheiden alleenstaande mannen hebben het grootste aantal emotionele maar het kleinste aantal instrumentele ondersteuners. Na een scheiding krijgen vrouwen doorgaans de zorg voor de kinderen. Als zij geen nieuwe partner hebben, lijken gescheiden vrouwen, meer dan gescheiden mannen, baat te hebben bij het mobiliseren van netwerkrelaties die hulp bieden bij allerlei klussen in huis en de opvang van kinderen.

Uit de multivariate analyses blijkt dat scheiding (zonder te hertrouwen), na sekse en opleiding, de grootste impact heeft op het aantal emotionele ondersteuners. Bij het aantal instrumentele steunrelaties is de rol van het (alleenstaand) gescheiden zijn minder groot en meer complex omdat deze afhankelijk is van iemands persoonlijkheid en geslacht. Het is mogelijk dat het effect van het (alleenstaand) gescheiden zijn verdwijnt op de lange termijn en niet meer traceerbaar is in een cross-sectionele studie. Voor sommigen was de scheiding al geruime tijd geleden. Verschillen tussen hertrouwd en gehuwden werden niet gevonden, hetgeen grotendeels verklaard kan worden uit het feit dat de (nieuwe) partner

de belangrijkste bron is van emotionele en instrumentele steun. Dit suggereert dat de veranderingen in het steunnetwerk na een scheiding, en in het bijzonder het steun verkrijgen uit verschillende bronnen, tenietgedaan worden door hertrouw. Longitudinaal onderzoek is nodig om meer zicht te krijgen op de rol van scheiding en hertrouw inzake netwerkveranderingen na scheiding.

We hebben de verklaring van verschillen in het aantal steunrelaties tussen gehuwden, gescheidenen en hertrouwd gezocht in persoonlijkheidskenmerken waarvan bekend is dat ze gerelateerd zijn aan het onderhouden van persoonlijke relaties en het zoeken van sociale steun. De resultaten geven aan dat persoonlijkheid een kleine doch unieke bijdrage levert aan de verklaring van verschillen in steunrelaties. Extraversie blijkt, zoals verwacht, samen te hangen met een groter aantal emotionele en instrumentele ondersteuners. Daarmee lijkt dit kenmerk van de persoonlijkheid vooral aan te geven of men over de nodige vaardigheden beschikt om steunrelaties te mobiliseren. Gezien de operationalisatie van extraversie, lijken eigenschappen als 'terughoudend' en 'gesloten' nadelig voor het onderhouden van meer steunrelaties. Het is echter ook mogelijk dat extraversie een bepaalde voorkeur voor veel of weinig steunrelaties aangeeft. Voor sommigen, en wellicht zijn dat juist de introverte persoonlijkheden, is één steunrelatie al voldoende om zich goed te voelen. Onderzoek naar het effect van extraversie op de samenhang tussen steun en welbevinden zal hier meer uitkomst in kunnen bieden.

Emotionele stabiliteit speelt vooral een rol bij het mobiliseren en onderhouden van emotionele steunrelaties, en niet zozeer bij het onderhouden van instrumentele steunrelaties. Minder emotioneel stabiele persoonlijkheden lijken meer dan meer emotioneel stabiele personen 'persoonlijke' (maar niet meer 'praktische') problemen te hebben of meer behoefte te hebben aan het bespreken van hun problemen met netwerkleden. Deze bevinding is in overeenstemming met de uitkomst van bestaand onderzoek, dat een hoge mate van neuroticisme gepaard gaat met een frequenter zoeken naar sociale steun (Bolger & Zuckerman, 1995).

Interessant is dat de vrouwen, ongeacht hun huwelijks staat, minder emotioneel stabiel zijn dan de mannen in dit onderzoek. Ook wijzen de resultaten uit dat vrouwen meer emotionele steunrelaties hebben dan mannen. Ondanks deze sekseverschillen laten de multivariate analyses zien dat de samenhang tussen emotionele labiliteit en het krijgen van emotionele steun gelijkwaardig is voor mannen en vrouwen. Daarmee is het niet waarschijnlijk dat vrouwen meer emotionele steunrelaties onderhouden vanwege hun grotere emotionele labiliteit.

Wat betreft instrumentele steun, vinden we een interactie-effect tussen emotionele labiliteit en scheiding. Dit geeft aan dat voor alleenstaande gescheidenen (in vergelijking met personen in hun eerste huwelijk) een labiele persoonlijkheid het mobiliseren van instrumentele steungevers eerder belemmert.

De betekenis van onze resultaten voor de psychologische praktijk blijkt deels uit het verband tussen steunrelaties en psychisch welzijn. Fokkema en Dykstra (in druk) analyseerden data van de SIN-survey om verschillen in depressie tussen gehuwde en gescheiden vrouwen te verklaren. Zij concluderen dat het ontvangen van emotionele steun een positieve uitwerking heeft op de gemoedstoestand van gehuwde en gescheiden vrouwen. Minder depressieve klachten rapporteren zij wanneer persoonlijke problemen met een relatief groot aantal personen kunnen worden besproken. Onze resultaten geven aan dat alleenstaande gescheidenen (m.n. vrouwen) over het algemeen goed in staat blijken om personen om zich heen te verzamelen die de partner, als belangrijke bron van steun, kunnen vervangen. Meer aandacht dient echter uit te gaan naar de gescheidenen bij wie dat minder goed lukt: meer introverte, emotioneel labiele, alleenstaande mannen.

Geconcludeerd kan worden dat voor het verkrijgen van steun de onderzochte persoonlijkheidskarakteristieken van belang zijn; dit geldt voor gehuwden, gescheidenen en hertrouwd. Steun blijkt deels een kwestie van persoonlijkheid, ook na scheiding.

LITERATUUR

- Antonucci, T.C. (1990). Social supports and social relationships. In R.H. Binstock & L.K. George (Eds.), *The handbook of aging and the social sciences* (3e dr.) (pp. 205-226). Orlando, FL: Academic Press.
- Bolger, N., & Schilling, E.A. (1991). Personality and the problems of everyday life: The role of neuroticism in exposure and reactivity to daily stressors. *Journal of Personality*, 59, 355-386.
- Bolger, N., & Zuckerman, A. (1995). A framework for studying personality in the stress process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 890-902.
- Broese van Groenou, M.I. (1991). *Gescheiden netwerken: de relaties met vrienden en verwanten na echtscheiding*. Amsterdam: Thesis.
- Broese van Groenou, M.I., & Tilburg, T.G. van (1996). Network analysis. In J.E. Birren (Ed.), *Encyclopedia of gerontology: Age, aging, and the aged* (pp. 197-210). San Diego: Academic Press.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (1990). Echtscheidingen 1985-1989. *Maandstatistiek van de Bevolking*, 6, 37.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (1995). Echtscheidingen 1990-1994. *Maandstatistiek van de Bevolking*, 9, 25-32.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (1999a). Echtscheidingen 1994-1998. *Maandstatistiek van de Bevolking*, 11, 63-72.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (1999b). *Vital events: Past, present and future of the Dutch population*. CBS: Voorburg.
- Chiriboga, D.A., Coho, A., Stein, J.A., & Roberts, J. (1979). Divor-

- ce, stress, and social supports: A study in helpseeking behavior. *Journal of Divorce*, 3, 121-135.
- David, J.P., Green, P.J., Martin, R., & Suls, J. (1997). Differential roles of neuroticism, extroversion, and event desirability for mood in daily life: An integrative model of top-down and bottom-up influences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 149-159.
- Dykstra, P.A. (1993). The differential availability of relationships and the provision and effectiveness of support to older adults. *Journal of Social and Personal Relationships*, 10, 355-370.
- Dykstra, P.A., & Liefbroer, A.C. (1998). Kinderloos en toch gelukkig? Over de gevolgen van kinderloosheid voor de ouderdom. *Mens & Maatschappij*, 73, 108-129.
- Fischer, J.L., Sollie, D.L., Sorell, G.T., & Green, S.K. (1989). Marital status and career stage influences on social networks of young adults. *Journal of Marriage and the Family*, 51, 521-534.
- Fokkema, T., & Dykstra, P.A. (in druk). Verschillen in depressie tussen gehuwde en gescheiden vrouwen in Nederland: op zoek naar een verklaring. *Sociale Wetenschappen*.
- Gerris, J.R.M. (1998). *Parents, adolescents and young adults in Dutch families: A longitudinal study*. Nijmegen: Universiteit Nijmegen.
- Gerstel, N. (1988). Divorce, gender, and social integration. *Gender & Society*, 2, 343-367.
- Gerstel, N., Riessman, C., & Rosenfield, S. (1985). Explaining the symptomatology of separated and divorced women and men: The role of material conditions and social networks. *Social Forces*, 64, 84-101.
- Goldberg, L.R. (1981). Language and individual differences: The search for universals in personality lexicons. In L. Wheeler (Ed.), *Review of personality and social psychology* (Vol. 2) (pp. 141-165). Beverly Hills: Sage.
- Gunthert, K.C., Cohen, L.H., & Armeli, S. (1999). The role of neuroticism in daily stress and coping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1087-1100.
- Jong, A.H. de (1999). Vrouwen en scheiden: lichte restauratie op komst. *Maandstatistiek van de Bevolking*, 6, 8-16.
- Kalmijn, M., Graaf, P.M. de, & Uunk, W. (2000). *Codeboek van het survey Scheiding in Nederland 1998* (ICS-Codebooks 40). Utrecht: ICS.
- Lang, F.R., Staudinger, U.M., & Carstensen, L.L. (1998). Perspectives on socioemotional selectivity in late life: How personality and social context do (and do not) make a difference. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 53B, 21-30.
- Liefbroer, A.C., & Dykstra, P.A. (2000). *Levenslopen in verandering: een studie naar ontwikkelingen in de levenslopen van Nederlanders geboren tussen 1900 en 1970*. Den Haag: SDU.
- Marsden, P.V. (1987). Core discussion networks of Americans. *American Sociological Review*, 52, 122-131.
- McKenry, P.C., & Price, S.J. (1991). Alternatives for support: Life after divorce - A literature review. *Journal of Divorce and Remarriage*, 15, 1-19.
- Milardo, R.M. (1986). Personal choice and social constraints in close relationships. In V. Derlega & B. Winstead (Eds), *Friendship and social interaction* (pp. 145-165). New York: Springer-Verlag.
- Milardo, R.M. (1987). Changes in social networks of women and men following divorce. *Journal of Family Issues*, 8, 78-96.
- Miller, N.B., Smerglia, V.L., Gaudet, D.S., & Kitson, G.C. (1998). Stressful life events, social support, and the distress of widowed and divorced women. *Journal of Family Issues*, 19, 181-203.
- Nelson, G. (1995). Women's social networks and social support following marital separation: A controlled prospective study. *Journal of Divorce and Remarriage*, 23, 149-169.

- Poel, M. van der (1993). *Personal networks: A rational-choice explanation of their size and composition*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Rands, M. (1998). Changes in social networks following marital separation and divorce. In R.M. Milardo (Ed.), *Families and social networks* (pp. 127-146). Newbury park, CA: Sage.
- Renne, K.S. (1971). Health and marital experience in an urban population. *Journal of Marriage and the Family*, 33, 338-350.
- Smerglia, V.L., Miller, N.B., & Kort-Butler, L. (1999). The impact of social support on women's adjustment to divorce: A literature review and analysis. *Journal of Divorce and Remarriage*, 32, 63-89.
- Sonderen, F.L.P. van (1991). *Het meten van sociale steun* (dissertatie). Groningen: Universiteitsdrukkerij.
- Spanier, G.B., & Thompson, L. (1984). *Parting. The aftermath of separation and divorce*. New York: Sage.
- Tas, R.F.J. (1989). Echtscheiding in Nederland 1950-1987. *Maandstatistiek van de Bevolking*, 6, 31-35.
- Terhell, E.L., Broese van Groenou, M.I., & Tilburg, T.G. van (2001). Verschillen in het steunnetwerk en de sociale participatie van gescheiden mannen en vrouwen. *Sociale Wetenschappen*.
- Tietjen, A.M. (1985). The social networks and social support of married and single mothers in Sweden. *Journal of Marriage and the Family*, 47, 489-496.
- Tilburg, T.G. van (1989). Een gevarieerd en uitgebreid netwerk: Vroege determinanten van succesvolle 'coping' met scheiding. *Mens en Maatschappij*, 64, 291-303.
- White, L.K. (1979). Sex differentials in the effects of remarriage on global happiness. *Journal of Marriage and the Family*, 41, 869-876.

Ontvangen: 9 mei 2001; geaccepteerd 30 mei 2001.

Terhell, L., Broese van Groenou, M., & Tilburg, T. van (2001). support after divorce: A matter of personality? Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie, 56, 166-176.

This study explains differences in number of supportive relations by taking into account divorce, remarriage, gender, and personality characteristics. Data of a representative sample of 2346 married and (ever) divorced men and women, who participated in the 'Divorce in the Netherlands-survey' in 1998, were analysed. Multivariate analyses showed that being single after divorce affected the number of supportive relations independent from and in combination with gender and personality. No differences were found between the remarried and those in their first marriage. Personality characteristics offered a relatively small though unique contribution to the explanation of differences in number of supporters. Extraversion contributed for all, married, single divorced and remarried men and women, to a relatively high number of emotional and instrumental supporters. While emotional stability contributed for all subjects to less emotional supporters, it contributed to more instrumental supporters only for the single divorced. Support (partly) seems a matter of personality, also after divorce.
